

NO PENSAR-HI: UN ECO DE RIBA A «TEMPS ENRERE»

Miquel Àngel Llauger

SALVATGE COR, SONET VII

Penso en el cor —i en l'orient
de la perla encara marina;
en el somni que l'endevina
i que l'ull massa ric desment.

Cap triomf no pesa en el vent
i, juntes, al buf que hi declina,
s'esborren l'onada divina
i l'aventura vehement.

D'on venim, que no fos tornada?
Com una absurda enamorada,
la vida ens fa plorar el passat.

On tornem, que no fos naixença?
Vivim de mort, i no ens és grat;
morim d'amor, i no s'hi pensa.

Carles Riba

TEMPS ENRERE

Deixa'm fugir d'aquí, i tornar al teu temps.
Trobem-nos altre cop al lloc de sempre.
Veig el cel blanc, la negra passarel·la
de ferros prims, i l'herba humil en terra
de carbó, i sento el xiscle de l'expres.
L'enorme tremolor ens passa a la vora
i ens hem de parlar a crits. Ho deixem córrer
i em fa riure que rius i que no et sento.
Et veig la brusa gris de cel, el blau
marí de la faldilla curta i ampla
i el gran foulard vermell que dus al coll.
La bandera del teu país. Ja t'ho vaig dir.
Tot és com aquell dia. Van tornant
les paraules que ens dèiem. I ara, veus,
torna aquell mal moment. Sense raó,
callem. La teva mà sofreix, i fa
com aleshores: un vol vacil·lant
i l'abandó, i el joc amb el so trist
del timbre de la bicicleta. Sort
que ara, com aquell dia, uns passos ferris
se'ns tiren al damunt, i l'excessiva
cançó dels homes verds, cascats d'acer,
ens encercla, i un crit imperiós,
com l'or maligne d'una serp se'ns dreça
inesperat, i ens força a amagar el cap
a la falda profunda de la por
fins que s'allunyen. Ja ens hem oblidat
de nosaltres. Tornem a ser feliços
perquè s'allunyen. Aquest moviment
sense record, ens porta a retrobar-nos,
i som feliços de ser aquí, tots dos,
i és igual si callem. Podem besar-nos.
Som joves. No sentim cap pietat
pels silencis passats, i tenim pors
dels altres, que ens distreuen de les nostres.

Baixem per l'avinguda, i a cada arbre
que ens cobreix d'ombra espessa, tenim fred,
i anem de fred en fred, sense pensar-hi.

Gabriel Ferrater

Els dos poemes aquí reproduïts són de tarannà literari molt diferent. Per dir-ho amb més propietat, podem recórrer a «Poesía y símbolo», un article de Joan Ferraté que ens interessarà perquè fa una anàlisi detinguda del sonet de Riba. A partir de l'afirmació que tota poesia és simbòlica, Ferraté distingeix entre diferents modes de simbolització. Segons explica el crític i professor, a alguns poemes els basta la realitat natural, amb petites alteracions, per aconseguir l'anàleg simbòlic que requereix la poesia. A d'altres, la realitat no els proporciona la coherència que requereix el seu somni i la prenen a retalls, i la poetització s'aconsegueix en virtut d'un ordre que només ve donat per un sentit ocult.¹²³ Aquests segons són els poetes habitualment anomenats *simbòlics*. Ferraté esmenta Horaci i La Fontaine com a exemples del primer mode, i Píndar i Rimbaud com a mostres del segon. El poema de Gabriel Ferrater pertany a la primera família; el de Riba, a la segona. Si recorrem a la distinció que fa Dolors Oller entre «tres ordres de figuració a la poesia moderna», podríem establir que el poema de Ferrater és un exemple de figuració objectiva, mentre que el de Riba presenta trets dels altres dos ordres: figuració simbòlica i, sobretot, figuració conceptual.¹²⁴

Si podem associar dos poemes tan llunyans és per la semblança evident dels darrers versos: del «morim d'amor, i no s'hi pensa» de Riba i el «anem de fred en fred, sense pensar-hi» de Ferrater. El primer és un octosíl·lab i el segon un decasíl·lab, però tots dos són versos bimembres amb una seqüència final de quatre síl·labes situada després d'una coma i de contingut pràcticament calcat (per usar un mot present a la poesia de Ferrater): «i no s'hi pensa» i «sense pensar-hi».

La qüestió no tindria molta més importància si ho poguéssim atribuir a l'atzar, però crec que és molt poc aventurat afirmar que hi ha una al·lusió, o un eco, ben deliberat. Les conferències sobre Riba que va fer Gabriel Ferrater i que s'apleguen al volum *La poesia de Carles Riba*¹²⁵ demostren tant l'exhaustiu coneixement que Ferrater tenia de Riba com l'especial predilecció que sentia pels sonets de *Salvatge cor*. De la relació de mestratge i admiració que hi va

¹²³ Les dues darreres frases reproduïxen de manera gairebé literal les paraules de Ferraté a Joan Ferraté, «Poesía y símbolo», a Joan Ferraté *Dinámica de la poesía*. Seix Barral, Barcelona, 1982, p. 89-90.

¹²⁴ Dolors OLLER. «Tres ordres de figuració a la poesia moderna», a: *La construcció del sentit*. Empúries, Barcelona, 1986, pp. 64-84.

¹²⁵ Gabriel Ferrater: *La poesia de Carles Riba*. Ed. 62, Barcelona, 1983.

haver entre tots dos n'hi ha una gran quantitat de testimonis, que es poden sintetitzar en paraules de Ferrater com aquestes, extretes d'una entrevista: «M'agradaria que possessis una cosa... la importància molt gran que per a mi va tenir l'amistat amb Carles Riba. Allò va ser decisiu. Carles Riba tenia una qualitat que no té cap altre escriptor català, una cosa superior. Riba comunicava experiència humana, i un es tornava més adult tractant-lo.»¹²⁶ Afegiré, encara, que aquest poema, que va aparèixer a *Da nuce pueris*, potser va formar part d'un primer aplec que Gabriel Ferrater va titular *Lliçons* i podria ser anterior al juliol de 1959, data de la mort de Riba: és a dir, podem jugar amb la idea que va ser escrit en el període de contacte personal intens entre els dos poetes i que Riba el va conèixer.¹²⁷

Establerta la hipòtesi de l'al·lusió, el més interessant és, naturalment, mirar d'esbrinar quin sentit té. La crítica literària contemporània ha tractat extensament, i n'ha fet la dissecció en modes diferents, tot l'àmbit del que genèricament coneixem com a *intertextualitat*, i que podem definir com la utilització de textos o passatges de la història de la literatura en l'elaboració de textos nous. També s'ha fet servir, sobretot a partir de Gérard Genette, els termes *palimpsest* i *palimpsestació*: el text antic és allò que hi ha a sota del text nou i que una mirada atenta pot descobrir amb més o menys dificultat. Els estudis de Kristeva, Genette i d'altres ens ensenyen la gran diversitat de motivacions literàries que hi pot haver en la intertextualitat, des de la paròdia satírica a l'homenatge. El que és comú és el corrent de significacions que van d'un text a l'altre: el text més recent dóna sentit nou al text antic alhora que el seu sentit s'enriqueix gràcies a la presència més o menys explícita del text «original». El que es tracta de veure és com tenen lloc aquestes operacions en aquest cas.

Per a la lectura del sonet de Riba ens és molt útil recórrer a l'article esmentat de Joan Ferraté. No en faré una anàlisi exhaustiva: ja la fa Ferraté i no és el que més importa al meu propòsit. El germà de Gabriel Ferrater parteix, per a la lectura del poema, del comentari que fa prèviament sobre el primer sonet de *Salvatge cor*, en què Riba parla de l'amor com un afany il·limitat que no es pot satisfer amb cap «do rebut» (és a dir, en cap realització en la vida), i com un impuls cap a l'absolut que és preexistent a qualsevol home o dona. Al primer quartet d'aquest sonet VII, reapareixen la tensió entre allò a què ens empeny l'afany amorós («d'orient», «el somni») i la realitat de l'experiència: l'ull massa ric (massa concret, o massa terrenal, podríem entendre) que desmenteix el somni. El segon quartet també reprèn un motiu del sonet I: el de la insuficiència de l'experiència real de l'amor. «Cap triomf no pesa en el vent»: cap vivència ens acosta a l'absolut al qual l'impuls de l'amor ens empeny. Els tercets porten la reflexió poètica de Riba cap a un terreny encara més abstracte i metafísic: en el primer, l'impuls amorós esdevé

¹²⁶ Jordi CORNUDELLA i Núria PERPINYÀ (ed.): *Àlbum Ferrater*. Quaderns Crema, Barcelona, 1993, p. 93.

¹²⁷ Dec les dades i l'atractiva conjectura a la insondable erudició ferrateriana de Joan Manuel Pérez i Pinya.

equivalent d'enyorança de l'origen. Demano ajuda a un Ferraté que recorre a la intertextualitat (en l'eco maragallià) per a la lectura del segon tercet: «Per això vivim per morir; perquè és la mort l'assoliment d'una més gran naixença. Car si morim és per afany de felicitat, de compleció i d'integració total de nosaltres mateixos, tornats ja al nostre origen i reabsorbits per fi en la plenitud del nostre amor.»¹²⁸ Ferraté parla d'un «èxit incomparable» dels dos darrers versos, gràcies a la contraposició entre les dues frases sentencioses («Vivim de mort» i «morim d'amor») i les dues clàusules de caire molt més col·loquial («i no ens és grat» i «i no s'hi pensa») amb què el poeta expressa la nostra inconsciència respecte d'aquestes veritats fonamentals.¹²⁹

Recordem que és la segona d'aquestes dues oracions la que troba un eco a «Temps enrere», i per tant la que més ens interessa ara. Em permetré ara matisar la lectura de Joan Ferraté, valorant aquest «i no s'hi pensa» de manera diferent. És a dir: de manera que no impliqui una valoració negativa del fet de «no pensar-hi». Crec que altres textos de Riba, i en especial de *Salvatge cor* i de les *Elegies de Bierville*, poden donar suport a una interpretació en què l'abandonament del pensament racional, gairebé de la consciència d'un mateix, va associada a l'experiència humana d'acostament a l'absolut. Els sonets VIII i X de *Salvatge cor* descriuen la joia dels amants en termes de «absència», «innocència» i «oblit», i un dels eixos temàtics del llibre és el de l'analogia del goig de l'amor amb la innocència animal. Així, a més, ho veia el mateix Ferrater, que deia que Riba hi descobria que «la xifra última, el tot, de la veritat de la vida és allò que rau en aquella pura existència animal».¹³⁰

Anem ara a «Temps enrere». Diguem, per a una primera caracterització, que es tracta d'un poema de caire molt narratiu (com la majoria dels que conformaven *Da nubes pueris*), i que presenta uns trets molt característics de l'autor: el record d'un episodi del passat, reinterpretat a la llum de la major experiència que té l'home adult. Descrit així, és un poema de la família de peces com «In memoriam», «Amistat del braç», «Lliçó d'història» o «Petita guerra». Podem situar l'episodi evocat en la biografia del poeta, que va passar tres anys de la seva joventut a Bordeus, entre els anys 1938 i 1941. La biògrafa de Ferrater, Maria Àngels Cabré, fins i tot ens detalla la identitat de la protagonista femenina, que seria una veïna de nom Yvonne Renaud.¹³¹

El primer vers del poema ja ens indica amb quina de mena de representació poètica ens trobam: un «jo poètic» adult que rememora un moment del passat recorrent al diàleg amb un «tu» que no és altre que la persona (la noia) amb qui va compartir un bocí de vida. Els dos joves s'han

¹²⁸ Joan FERRATÉ, «El sonet VII de “Salvatge cor” de Carles Riba», a Narcís GAROLERA, *Anàlisis i comentaris de textos literaris catalans*, Curial, Barcelona, 1982, p. 81-82. [Prenc el text d'aquest article, on es troba en català, però el text és un fragment de l'esmentat «Poesía y símbolo»].

¹²⁹ Joan FERRATÉ, «El sonet VII ...», p. 82..

¹³⁰ Gabriel FERRATER: *La poesia de Carles Riba*. Ed 62, Barcelona, 1983, p. 103.

¹³¹ Maria Àngels CABRÉ: *Gabriel Ferrater*. Omega (Vidas literarias), Barcelona, 2002., p. 45.

trobat «al lloc de sempre» (un circumstancial que indica una relació amb algun grau de continuïtat), i, durant uns instants, la companyia mútua es resol en felicitat. Hi ha dues anècdotes (les rialles perquè s'han de parlar a crits a causa del tren, i els comentaris sobre els colors de la indumentària de la noia i els de la bandera francesa) d'una eficàcia extraordinària per evocar aquella felicitat. El poema narra l'episodi a través de la veu de l'home que el recupera i el reviu: «Ja t'ho vaig dir», «Tot és com aquell dia». De cop, els instants de felicitat són interromputs per un «mal moment». Una altra vegada, l'habilitat d'aquest poeta-narrador per dibuixar de manera gairebé cinematogràfica aquest silenci incòmode, aquesta incertesa sobtada és extraordinària: la mà que se'n va al timbre de la bicicleta. Aleshores s'esdevé una altra interrupció: la dels soldats, amb els seus passos i el crit, que els espanten. I, una vegada que els soldats han passat, un quart moment: aquell en què els dos joves, superat l'esglai, poden tornar a ser feliços, oblidat també aquell «mal moment» del timbre de la bicicleta. Ara, el poema s'enuncia en un present amb una presència molt lleu de l'home madur que evoca. Estam instal·lats en la felicitat dels amants, que és possible gràcies a una certa pèrdua de consciència d'ells mateixos («Ja ens hem oblidat / de nosaltres») i en la qual el silenci ja no incomoda («és igual si callem»). Xavier Macià i Núria Perpinyà comenten aquest poema com una mostra de la por com a tema característic de la poesia de Ferrater, i situen el seu nucli temàtic en la contraposició entre «la por dels altres» i les pors pròpies, les pors socials i les pors privades.¹³² Em sembla una lectura plausible, sempre que es posi l'accent en el fet que les primeres alliberen els joves de les segones i això els porta a uns instants de singular alegria de viure.

«Som joves», diu el jo poètic en un dels últims versos. L'èmfasi que significa aquesta frase indica bé que aquest és el nucli temàtic del poema. Els tres darrers versos funcionen com una mena d'epifonema, i Arthur Terry ja ha assenyalat el seu sentit metafòric. Els dos joves van passant de fred en fred: sota les ombres dels arbres de l'avinguda, però també pels cicles de moments difícils i moments feliços d'una relació.¹³³ Ho fan, a més, «sense pensar-hi»: tal com correspon als joves, de manera irreflexiva.

A molts dels seus poemes, Gabriel Ferrater ens presenta exercicis de reflexió en què un narrador poemàtic adult torna sobre els episodis del passat i els jutja. En alguns dels poemes, la joventut és caracteritzada com un període en què el subjecte viu sense records, sense elaboració racional de l'experiència. Aquest «moviment / sense record» de «Temps enrere» és molt proper al «No se'n duen records» de les dues noies que protagonitzen «Dues amigues» o al «Memòria: / que no vulguin dir res» amb què es refereix a les imatges d'uns instants de felicitat d'una noia a «Per no dir res». A «Ídols», el poeta recorda un moment de joventut en què ell i l'estimada «no

¹³² Xavier MACIÀ i Núria PERPINYÀ: *La poesia de Gabriel Ferrater*. Ed 62, Barcelona, 1986, pp. 148-149.

¹³³ Arthur TERRY: *Quatre poetes catalans: Ferrater, Brossa, Gimferrer, Xirau*. Ed 62, Barcelona, 1991, p. 36-37.

teníem records». I aquesta absència de reflexió sobre un mateix és la condició i la manifestació de la felicitat. A «Per no dir res» la protagonista és la «dolça ignorant». A «Ídols», els amants són «els ídols de nosaltres / per la submissa fe de després». I a «Temps enrere» la referència a la felicitat dels protagonistes és encara més explícita: «som feliços de ser aquí». El jove és feliç perquè encara no elabora records. Hem de llegir el complement circumstancial final del poema que estam analitzant, «sense pensar-hi», com una referència a aquesta felicitat irreflexiva de la joventut.

Crec que, vistos així tots dos poemes, és més fàcil definir la trajectòria de significació que va des del «i no s'hi pensa» de Riba al «sense pensar-hi» de Ferrater. Hi ha un homenatge, crec. Però hi ha també una voluntat d'enriquir el sentit del poema propi amb el cúmul de significació que l'al·lusió aporta, i d'aprofitar-lo d'acord amb els propis interessos poètics. Riba va ser un poeta intensament intel·lectual, però va xifrar en la innocència dels amants, de caire gairebé animal, la joia de viure. Ferrater reprèn el motiu, tot i que l'adapti a una poesia molt diferent de la del mestre: el «no pensar-hi» de Riba s'emmarca en una reflexió més abstracta i més amarada d'alè religiós, mentre que el «no pensar-hi» de Ferrater se situa en el món més quotidià dels homes que enyoren una joventut en la qual situen els besllums de felicitat que la vida ens concedeix. Homenatge, aprofitament de la càrrega de significació i adaptació al propi univers de sentit: no hi ha manera més sàvia d'enriquir els versos propis amb l'eco dels mestres.